

Ганна Садоўская

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

ПЕСНЯ Ў ЛЮСТЭРКУ БЕЛАРУСКАЙ ПАРЭМІЯЛОГІ

І, абярнуўшы аблічча сваё да музыкі, [Хрыстос] папытаўся: калі пяюць песні ў вас?

Музыка адказаў: пяюць на Каляды, на Запускі, на Вялікдзень, на Тройцу, на Яна Купалу, у Пятроўку, на зажынках і дажынках. Пяюць на радзінах і хрэсьбінах, пяюць дзіцё калыхаючы, і самі дзеці пяюць гуляючы; пяюць на ігрышчах і вяселлях, і на хаўтурах, і ў бяседзе, і пры працы, і на вайну ідучы, і ўва ўсякай іншай прыгодзе. Увесь круглы год пяюць.

Максім Багдановіч «Апокрыф»

І сапраўды, складана ўявіць духоўную культуру нашага народа без песні: песня суправаджала чалавека з моманту яго нараджэння праз усе жыццё аж да скону. Яна была і ёсць неад'емным складнікам як каляндарна-абрадавага жыцця нашага народа, на падставе чаго даследчыкі вылучаюць каляндарна-абрадавую паэзію, так і суправаджала абрады, звязаныя з важнейшымі падзеямі ў жыцці чалавека і яго сям'і (нараджэнне, хрэсьбіны, вяселле і пахаванне), што стала падставай для вылучэння сямейна-абрадавай паэзіі. Асобна разглядаюцца пазаабрадавыя лірычныя песні – гэта песні пра каханне, сямейна-бытавыя і сацыяльна-бытавыя песні.

Вывучэнню песеннай спадчыны беларусаў прысвечаны цэлы шэраг грунтоўных навуковых даследаванняў. Так, яшчэ Я. Ф. Карскі ў сваёй знакамітай працы «Беларусы» [4] па-майстэрску тонка і таленавіта раскрывае нам прыгажосць, нацыянальную самабытнасць і багацце зместу беларускай народнай песні. Народная песня працягвае быць аб'ектам вывучэння вядомых айчынных фалькларыстыў і на сучасным этапе. Узгадаем, напрыклад, манаграфічныя даследаванні А. І. Гурскага «Чаму вучыць народная песня» [2] і «Пазаабрадавая лірыка ўсходніх славян» [3].

Апошнім часам у сувязі са станаўленнем і прыярытэтным развіццём на Беларусі этналінгвістычнай навукі і высокім сяміятычным статусам беларускай песні гэты від народнай слоўнасці становіцца таксама аб'ектам вывучэння даследчыкаў-этналінгвістаў [гл. напрыклад: 5, 6, 11, 12, 13]. Як слухна заўважае А. Л. Садоўская, «беларускія народныя

песні без перабольшання з'яўляюцца энцыклапедыяй жыцця народа, яго светапогляду і маральна-этычнага канону. Праз тэксты песень, якія суправаджалі найважнейшыя этапы чалавечага жыцця (нараджэнне, жаніцьбу, адыход з зямнога жыцця), народ перадаваў сваё разуменне Сусвету і грамадскага ладу, высвечваў яго праблемныя, «болевыя» кропкі, а падчас і падказваў шляхі іх вырашэння. Асабліваю цікавасць тэксты народных песень маюць для даследчыка-этналінгвіста, паколькі падчас самых звычайных слоў і ўстойлівых словазлучэнні ў іх утрымліваюць глыбінны этнакультурны змест, спасціжэнне якога дазваляе нам глыбей «спазнаць душу нашых продкаў і той духоўна-сацыяльны свет, у прасторы якога яны існавалі і рэшткі якога мы атрымалі ў спадчыну» [12, с. 285].

Надзвычайную ролю песні ў жыцці беларускага народа праз дыялог Сына-Бога Ісуса Хрыста і Музыкі наглядна раскрывае выдатны майстар беларускага слова, класік нашай літаратуры Максім Багдановіч у сваім «Апокрыфе», радкі з якога былі абраны намі і ў якасці эпіграфа да прадстаўленай работы. «І сказаў яму [музыку] Хрыстос: «не смуціся ў сэрцы сваім. Ці ж не твае песні спяваюць яны цяпер, у часе жніва! Таму не схіляй нізка галавы твае, і не хавай аблічча ад вачэй людскіх. Бо няма праўды ў тым, каторы кажа, што ты – лішні на зямлі. Запраўды кажу я табе: надыйдзе яму гадзіна горычы – і чым ён разважыць тугу сваю, апроч песні твае? Як у дзень смутку, таксама ў дзень радасці ён прызваець цябе. І навучаючы яго, казаў: пад песні кладуць чалавека ў калыску, і з спевамі ж апушчаюць у магілу яго. Штодзённымі клопатамі поўніцца жыццё людское. Але калі зварахнецца душа чалавека, – толькі песня здолее спатоліць яе. Шануйце ж песні свае. Бо спяваюць нават і жабы ў багне, а ці ж не лепшымі будзеце вы за іх?» [1].

Такім чынам, і нашы знакамітыя пісьменнікі, і даследчыкі беларускай этнакультуры розных часоў высока ацэньваюць ролю песні як у жыцці беларускага народа, так і ў яго духоўнай спадчыне. Цікава, як жа ацэньвае месца песні ў сваім жыцці сам народ, якімі функцыямі надзяляе ён гэты жанр слоўнай творчасці? На гэтае пытанне, мяркую, нам дапаможа адказаць народная парэміялогія – прыказкі і прымаўкі, створаныя беларускім народам. Так, яшчэ І. І. Насовіч адзначаў наступнае: «Можна дакладна сказаць, што яны [прыказкі] складаюць для простага народа маральна-практычную філасофію. Беларусы ўсе факты, усе выпадкі чалавечага жыцця, усе ўчынкі, як добрыя, так і блія, і ўсялякае нават меркаванне пра што-небудзь падводзяць пад мерку прыказак сваіх. Старыя людзі прыказкамі даводзяць моладзі страх Гасподні, надзею на Бога і правілы сумленнасці і дабрадзейнасці; навучаюць хатніх павя-

жаць старэйшых, быць асцярожнымі ў словах і болей памоўчваць, быць ашчаднымі, ахайнымі, працавітым і цяплівымі да блізкіх. Прыказкі выганяюць забавоны і слабасці, выпраўляюць недахопы» [9].

Згодна з народнай афарыстыкай, роля песні ў жыцці і дзейнасці чалавека ацэньваецца перадусім вельмі станоўча. Песня – гэта, бясспрэчна, крыніца пазітыўных эмоцый, радасці, весялосці, святочнага настрою: *З добраю песняй жыць веселей; Калі не спявалі, то і не весяліліся; З песняй дружыць – не тужыць; Раз не было песень, то не было і вяселля.* Яна суправаджае чалавека ў працы і спрыяе яго справе: *Дзе праца, там і песня; Дай мазі ў кола, а працы – песні вясёлай; З песняй і работа спорыцца; Без песні хоць трэсні, а з песняй і хада шпарчэй.* Песня ўспрымаецца прыкметай жыватворнай, жыццядайнай сілы і атрыбутам маладосці, а нежаданне або немагчымасць заспяваць, адпаведна, ужо суадносіцца ў народнай свядомасці са старасцю, стратай чалавекам жыццёвай энергіі і яснасці розуму: *Жысць спявае, а не гады спяваюць; Гады ўпаклі, дык і песні ўпаклі; Была песельніца, ды збылася; Быў пяюн, ды забіў пятун; Сколькі іх, песень, умеў, ды ўжо прыдурнеў.*

У сувязі з пералічанымі станоўчымі функцыянальнымі характарыстыкамі песні яна ацэньваецца як вялікая вартасць чалавека: *Добра пяхе, хадзі ў хату; Хоць салавей маленькі, але яго песні ўдаленькі.* А таму праз яе даецца досыць трапная характарыстыка чалавеку: *Якая птушка, такая і песня; Які салавей, такая і песня; У дурнога салаўя і песня дурная; У кожнага салаўя свая песня; Пустой птушкі пустыя і песні; Хто каб салоўку паслухаць, а хто і дзеркачовай песні рады; Якая песня – такая заплата.*

У сувязі з высокім статусам песні ў народнай свядомасці, беларусы сур’ёзна і ашчадна ставяцца да феномена песні. Яны прызнаюць, што стварэнне песні патрабуе таленту і пэўных намаганняў: *Скора песня спяваецца, ды не скоро складаецца.* Добрая песня – справа калектыўная: *Гаварыць трэба паасобку, а спяваць разам.* Песня патрабуе цэласнасці і завершанасці, яна павінна быць змястоўная, але не доўгая: *З песні слова не выкінеш; З мора вады не выліць, а з песні слова не выкінуць; Песня без канца, як кабыла без хваста; Песні канец і водачкі карэц.* Адзначаецца багацце і разнастайнасць беларускіх песень: *Як чалавек, то новая песня; Што весь, то іншая песнь; Слёз не пераплачаш, песень не перапяхеш.*

Спявалі на Беларусі ўсе, незалежна ад здольнасцей да спеваў і таленту, таму ўзніклі і такія парэміі: *І няўмелка пяхе, калі голасу стаець; Як падцягне басам, як сабака часам; Як умею, так і пяю; Як з такой песняй, дык лепш без яе.* Аднак спяваць, як і весяліцца, можна было не заўсёды, а таму народная афарыстыка асуджае тых, хто спявае не ў час

або не да месца: *Не спявай, бо будзеш плакаць; Не ўсё пець, што ўмець; Песні пелі, на пятніцу не глядзелі.* Апошні выраз, напрыклад, засведчыў народныя ўяўленні беларусаў пра адзін з дзён тыдня – пятніцу, калі не дазвалялася спяваць і весяліцца, а таксама спраўляць вяселле. Справа ў тым, што пятніца з часоў язычніцтва лічылася нерабочым днём. Гэта традыцыя захоўвалася на Беларусі доўгі час. Яшчэ ў канцы XIX стагоддзя ў пятніцу нельга было шыць, купаць дзяцей, мыць бялізну; калі ў Велікарусі засталіся ў народнай памяці і ў пашане толькі тры пятніцы, у Беларусі небяспечныя і страшныя ўсе пяцьдзесят дзве. *«Хто ў пятніцу спявае, той у нядзелю адплача»* – народная прымета і перасцярога, занатаваная М. Федароўскім» [7, с. 399]. У сувязі з гэтым цікава прыгадаць і беларускі фразеалагічны выраз *хоць у пятніцу*, які абазначае ‘ў любы момант, у самы блізкі час’, ужываецца пры словах *замуж, жаніць.* Першапачатковы сэнс выразу – ‘хоць у той дзень, калі не дазвалялася спраўляць вяселле’ [7, с. 399]. Спяваць у некаторых рэгіёнах Беларусі не дазвалялася яшчэ і ў першай палове дня, казалі: *«Хто зранку спявае, той увечары адплача».*

Такім чынам, у большасці выпадкаў, відавочна, песня ўспрымалася станоўча, ёй надавалася значная роля ў народным жыцці, ставіліся да стварэння і выканання песняў з асаблівай увагай і асцярожнасцю. Аднак назіраецца ў прыказкава-прымаўкавай спадчыне часам і скептычнае, і нават пагардлівае стаўленне да спеваў. У такім выпадку песні суадносяцца ў народнай свядомасці з чымсьці зменлівым, нетрывалым, не вартым увагі: *Песні як вецер у полі: вецер падуў – і песні прайшлі.* Успрымаюцца як штосьці легкадумнае і несур’ёзнае: *Што тэя песні? Вясною і ўдод напяхець.* Звязана гэта, мяркуюцца, з тым, што жыццё беларускага селяніна было дужа цяжкім і складаным, дарослыя вымушаны былі працаваць ад зары да зары і дбаць найперш пра «хлеб надзённы», бо «песняй не пражывеш»: *Салавей песнямі не сыт; Салаўя песнямі не накорміш; Салаўёвымі песнямі не будзеш сыт; Салаўі пяюць, да хлеба не даюць; Патуль неў, як еў; Наішча песня не пяхеца.*

Зразумела, што лексема «песня» не заўсёды выступае ў парэміялогіі ў сваім асноўным, намінатывым значэнні (у тым ліку і ў прыведзеных ужо намі вышэй у якасці ілюстрацыйнага матэрыялу ўстойлівых моўных выразах), як і самі прыказкі вельмі часта, акрамя свайго асноўнага, «прататыпічнага» зместу, маюць іншасказальны, метафарызаваны сэнс. Падчас «песня» становіцца метафарай маўленчай дзейнасці чалавека ўвогуле, яго жыцця, дзеяння, справы, чагосьці даўно вядомага і інш., напрыклад: *Салавей пяхе, ды хлеба не дае; З дрэнным голасам у чужую песню не лезь; Старая гэта песня; Старая песня на новы лад.* Тое ж

назіраем і ў фразеалагізмах, напрыклад: *доўгая песня* (разм.) – тое, што патрабуе працяглага часу, што не скоро можа быць зроблена, расказана і пад. *Старая песня* – што-небудзь даўно вядомае. *Песня спета* (разм.) – канец чыйго-небудзь жыцця, шчасця, поспехаў і пад. [14, с. 475]. *Песняй*, акрамя вершаванага і музычнага твора для выканання голасам, называюць яшчэ і спевы птушак [14, с. 475], аднак парэміі, якія ўтрымліваюць названы вобраз, маюць яскравую алюзію на свет людзей, таму таксама былі разгледжаны ў нашым даследаванні.

Такім чынам, вобраз песні ў беларускай парэміялогіі амбівалентны. З аднаго боку, песня ўспрымаецца станоўча, бо з’яўляецца крыніцай пазітыўных эмоцый, радасці, веселасці і святочнага настрою, а таксама неад’емнай і спрыяльнай часткай працоўнага працэсу, дапамагаючы справе спорыцца; песня – прымета жыватворнай, жыццядайнай сілы і энергіі, атрыбут маладосці і вялікая вартасць чалавека, з дапамогай песні можна даць трапную характарыстыку асобе. Стварэнне песні патрабуе таленту і пэўных намаганняў, яна павінна быць цэласная і завершаная, змястоўная, але не доўгая. Добрая песня – калектыўная, спетая ў час і да месца. З іншага ж боку, у народнай афарыстыцы назіраецца скептычнае ці нават пагардлівае стаўленне да песні, і яна ў такім выпадку ўвасабляе штосьці зменлівае, нетрывалае, легкадумнае, несур’ёзнае, не вартае ўвагі і проціпастаўляецца працы, бо не забяспечвае матэрыяльнага дабрабыту сям’і. У пэўным парэміялагічным кантэксце песня становіцца метафарай маўленчай дзейнасці чалавека ўвогуле, жыцця, дзеяння, справы, чагосьці даўно вядомага.

Літаратура

1. Багдановіч, М. Апокрыф / М. Багдановіч [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://knihi.com/Maksim_Bahdanovic/Apokryf.html. – Дата доступу: 28.12.2013.
2. Гурскі, А. І. Чаму вучыць народная песня / А. І. Гурскі. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 192 с.
3. Гурскі, А. І. Пазаабрадавая лірыка ўсходніх славян / А. І. Гурскі. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – 316 с.
4. Карский, Е. Ф. Белорусы : В 3 т. Т. 3, кн. 1. Очерки словесности белорусского племени / Е. Ф. Карский. – Минск : БелЭН, 2007. – 584 с.
5. Коваль, У. І. Аб некаторых фразеалагічных эўфемізмах у народных песнях аб каханні / У. І. Коваль // Е. Ф. Карский и современное языкознание : материалы IX Междунар. Карских чтений; под ред. М. И. Конюшкевич: в 2-х ч. – Ч. 2. – Гродно : ГрДУ, 2003. – С. 196–207.
6. Коваль, У. І. “Цячэ вада ў ярк”: тэкст і падтэкст / У. І. Коваль // Пятая навук. чытанні, прысвеч. Сцяпану Некрашэвічу : матэрыялы навук. канф. – Ч. І. Гомель, 2001. – С. 100–102.

7. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭН, 2004. – 448 с.
8. Ліцвінка, В. Д. Слова міма не ляціць: Беларус. нар. прыказкі і прымаўкі / В. Д. Ліцвінка, Л. А. Царанкоў. – Мінск : Універсітэцкае, 1985. – 149 с.
9. Носович, И. И. Словарь белорусских пословиц / И. И. Носович // Сб. ОРЯС Имп. АН. – Т. 12. – № 2. – СПб. : Тип. Имп. АН, 1874. – VI, 232 с.
10. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с.; Кн. 2. – 620 с.
11. Садоўская А. Л. Фрагмент этналінгвістычнага аналізу беларускіх народных песень / А. Л. Садоўская // Мова і літаратура ў XXI стагоддзі : актуальныя аспекты даследавання : матэрыялы II Рэспуб. навук.-практ. канф. маладых вучоных, Мінск, 22 сак. 2013 г. / адк. рэд. : П. І. Навойчык; БДУ. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2013. – С. 237–241.
12. Садоўская А. Л. Этналінгвістычная інтэрпрэтацыя фальклорных тэкстаў / А. Л. Садоўская // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі: матэрыялы Рэспуб. навук. канф., прысвеч. 75-годдзю з Дня нараджэння Г.М. Малажай, 15 сакавіка 2013 г., Брэст; рэд. кал.: М. І. Новік і інш. – Брэст : Альтэрнатыва, 2013. – С. 285–289.
13. Садоўская А. Л. Магчымасці этналінгвістычнага аналізу фальклорных тэкстаў на занятках па спецыялізацыі “Мовазнаўства” / А. Л. Садоўская // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 12. – Мінск : РІВШ, 2013. – С. 84–89.
14. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М. Р. Суднікі, М. Н. Крыўко. 4-е выд. – Мінск : БелЭН, 2005. – 784 с.